

Шайгородський Ю. Міф у символічному полі політики. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2013. С. 514–533.

Міф у символічному полі політики

Сучасна політична теорія і практика набувають нових ознак у зв'язку з актуалізацією символічного дискурсу. Політична практика свідчить, що будь-яка спроба здійснення політичних реформ ускладнює сприйняття та інтерпретацію політичних подій і фактів, створюючи світоглядні прогалини. В ситуації невизначеності напрямів стратегічного розвитку держави, посилення суперечливих тенденцій у суспільстві зростає потреба в захисних механізмах, які сприятимуть збереженню цілісності соціуму. Таку вкрай важливу функцію забезпечення цілісності світогляду може, а почасти – успішно виконує політичний міф. Ця функція реалізується через досягнення світоглядного консенсусу різних соціальних груп, конструювання нових політичних символів і просування «символічного товару» на політичному ринку.

Нині важко уявити політичну діяльність, яка ґрунтувалася б лише на раціональних засадах. Зрештою, політика ніколи не була лише раціональною конструкцією. Це «мистецтво управління», як і будь-яке мистецтво, свій вплив на свідомість має забезпечувало й залученням ірраціональних її складових. Досить часто успішність реалізації політики, досягнення політичних цілей залежали від ефективності взаємодії раціонального й ірраціонального.

Потреба сучасної людини в цілісному та зрозумілому світобаченні породжує (відроджує) міф. А політичному міфу притаманні всі ознаки міфологічної свідомості і світосприйняття. Йдеться про неподільність образу світу і самого світу, ідеального і реального, непротиставлення символу і того, що символізується. Водночас суб'єктивне й об'єктивне поєднуються в конкретно-чуттєвому образі; будь-яке явище інтерпретується крізь призму людського досвіду; реальні причинно-наслідкові зв'язки ігноруються, переважає просторово-часове сприйняття дійсності.

Привабливість тієї чи іншої ідеї, ступінь її сприйняття суспільством прямо залежить від рівня її міфологічності. Саме міф полегшує сприйняття закладених в ідеологію сенсів. У цьому разі

політичний міф використовується як інструмент для конструювання політичної реальності, вибудовування нової ціннісної системи. Саме тому будь-яке політичне явище чи політичний процес неможливо аналізувати, виходячи лише з їх змісту, адже вони є своєрідним результатом соціокультурної міфотворчості, і її успіх значною мірою залежить від «рівня» цієї творчості.

Політичний міф визначається як цілісне, спрощене, переважно ірраціональне відображення в індивідуальній і масовій свідомості політичної реальності та основних суспільних цінностей, своєрідний символічний засіб їх інтерпретації, моделювання світу і соціального життя; інструмент реалізації конкретних політичних завдань – боротьби за владу, її легітимації, утвердження нової політичної ідеології тощо.

Політичний міф у його сучасному розумінні можна вважати певною світоглядною системою, яка, з теоретичної точки зору, включає такі структурні елементи, як архетип певної ситуації, пов'язаної з використанням заходів соціального регулювання і примусу; зміст конкретного досвіду, отриманого в ситуаціях, об'єднаних цим архетипом; сукупність алегоричних образів-міфологем, функціональна символіка яких співвідносить «бажане» з «дійсним», тобто зі сформованим архетипом. Аксіологічна цінність політичного міфу полягає у можливості викликати до життя архетип, який дозволить задати певний мотив діяльності – через політичну рекламу, ритуал, містерію. Архетип уможлиблює поєднання бажаного і дійсного спочатку в міфологічних категоріях (мовою політичних метафор), а згодом і в політичній діяльності.

Політичний міф певним чином моделює дійсність, містифікує політичну реальність, утворюючи своєрідний структурний елемент свідомості – міфологічну свідомість, яка дозволяє спростити складний світ політики завдяки цілісному і гармонійному світосприйняттю, заснованому на вірі, а не на логічному знанні з його внутрішніми суперечностями.

Основними ознаками сучасного політичного міфу є його цілісність, універсальність, консервативність, синкретичність, бінарність, персоніфікований та маніпулятивний характер, архетипність, символічний супровід.

Суб'єктами політичної міфотворчості можуть бути певні політичні угруповання (партії, рухи, об'єднання), етнічні спільноти, органи державної влади, окремі особистості (політичні лідери) тощо.

Алгоритм інтеріоризації міфу може бути представлений так: наявність певної міфологеми – сприйняття цієї міфологеми як чогось само собою зрозумілого – її діалектичне злиття з реальністю – раціональне виконання дій відповідно з міфом.

Політичний міф ефективно використовується у кризові періоди суспільного розвитку. За його допомогою суспільство може відновлювати зруйновану картину світу. Політичний міф є інтегрованою формою міфологічної і політичної свідомості; цей особливий міф зберігає в колективній пам'яті народу його соціальний досвід, імперативи духовно-морального виміру політичних процесів.

Суспільна свідомість міфологізується за допомогою різних інституціональних форм існування міфу. Такими формами-елементами в політиці є ритуал, звичай, культ, персоналізація влади тощо. Специфікою їх функціонування стають міфологічні особливості політичного простору. Політичний міф пов'язаний з людською сутністю. Він є невід'ємною складовою суспільної свідомості, а, отже, існуватиме завжди.

Особливістю сучасних політичних міфів є, з одного боку, тенденція до створення нових міфів унаслідок утвердження нових суспільних явищ (формування політичного ринку, трансформація інституту багатопартійності, віртуалізація політичних процесів), а з іншого – міфи стають технологічною складовою управління (маніпулювання) суспільною свідомістю. Пануючи у сфері «колективного несвідомого», міф суттєво впливає на масову свідомість. Переважна більшість людей здебільшого мислить образами, сприймає лише крайнощі, тому архетипні конструкції міфу («ми – вони», «добро – зло», «свій – чужий», «герой – ворог») ефективно спрацьовують у сфері політичної міфотворчості.

Будучи в цілому ірраціональним феноменом, політичний міф може поєднувати в собі свідоме і несвідоме, реальне й ідеальне, раціональне та ірраціональне. Міф може проявлятися на різних рівнях політичної свідомості, зокрема на теоретичному й емпіричному. На емпіричному рівні міф проявляє себе, свою природу і специфіку, реалізуючись в емоціях, почуттях, віруваннях, релігійних пере-

конаннях, побутових і традиційних стереотипах через елементи містики. Створення політичного міфу передбачає появу чогось нового, чого не було раніше в актуалізованій формі. У цьому процесі виокремлюють три змістові складові політичного міфу, а саме ціннісну, мотиваційну та комунікативно-смыслову, завдяки яким проявляються його особливості.

Значущість політичного міфу полягає в можливості викликати до життя архетип, який дозволить задати певний мотив діяльності — через політичну рекламу, ритуал, містерію. Архетип уможлиблює поєднання бажаного і належного спочатку в міфологічних категоріях (мовою політичних метафор), а згодом і в політичній діяльності.

Багатоаспектністю політичного міфу (феномен свідомості, наукова категорія, історична реальність, складова символічного світу політики тощо) обумовлена увага до цього явища не лише з теоретичної точки зору, але й з огляду визначення його функціональності як способу пояснення і сприйняття соціально значущої інформації, формування ціннісного ставлення до політичних явищ.

Політичне міфотворення стало неодмінною ознакою сучасності. Воно не пояснює реальної дійсності, а використовує її для створення ілюзії, гармонійної конструкції, своєрідної системи координат свідомості, специфічного відтворення суспільних явищ. Як система, вибудована сукупністю символів (смыслів, значень), вона інтерпретує дійсність і надає їй несуперечливої аксіоматичності.

В умовах нестабільності політичної системи проблема пошуку ефективного інструментарію, який би допоміг зрозуміти, пояснити, змодельовати, а відтак і подолати невизначеність подальшого суспільного розвитку, стає вкрай актуальною. За таких обставин будь-яка ідеологія як система усталених ідей, уявлень і поглядів навряд чи буде спроможною «самотужки» створити несуперечливий образ політичної реальності. Тому в нагоді їй стає міфологія як засіб орієнтації в політичному середовищі та фактор впливу на політичні цінності, політичну свідомість і політичне життя суспільства в цілому. Не випадково поняття «політична діяльність», «політична ідеологія» і «політична міфологія» все частіше використовуються як споріднені для аналізу змін у суспільній свідомості, переосмислення політичних ідеалів і цінностей.

Ціннісна парадигма, прийнятна для переважної більшості громадян, є найважливішим принципом і, водночас, основним інструментом суспільних реформ. Не випадково метою будь-якого політичного режиму є прагнення сформувати систему цінностей, на яку орієнтуватиметься широкий загал. У процесі реформування суспільних відносин така мета може бути досягнута шляхом переорієнтації на нові цінності або переоцінки вже існуючих.

Зміни ціннісних орієнтирів, системи, яка вже набула ознак «раціональної», актуалізує міфологічну складову масової свідомості, яка прагне опертися на ірраціональні сили. Саме в цей час створюються політичні міфи, в основі яких лежать, з одного боку, несвідомі страхи, очікування та надії, нереалізовані бажання і прагнення як окремих особистостей, так і соціальних груп, а з іншого – потреба чіткості і спокою, цілісності і зрозумілості образу світу, впевненості у доцільності змін, що відбуваються.

Переконливою ілюстрацією означених процесів стали події кінця 1980-х – початку 1990-х років на теренах СРСР. Досить швидко було дискредитовано комуністичну ідеологію як раціональну конструкцію. Разом з тим, її міфологічна складова й досі використовується в політичній міфотворчості. Міфи комуністичної ідеології «живуть усередині» нових і, здавалося б, далеких від неї ідеологічних доктрин.

Трансформація ціннісної системи українського суспільства, формування сучасної ціннісної парадигми відбувається на тлі перегляду багатьох колишніх ідеалів та окреслення нового світоглядного виміру. Різновекторність цих процесів сприяє розгортанню ціннісних конфліктів, пов'язаних насамперед з кризою духовних ідеалів, з відсутністю чітко сформульованої об'єднуючої національної ідеї, із загостренням протиріччя між цінностями старшого і молодшого поколінь.

Зміна соціально-політичних умов призводить до того, що механізм відтворення цінностей, орієнтації на них перестає бути провідним, поступаючись місцем адаптаційним механізмам. В політично-ціннісній палітрі українства чимало «кольорів» сумніву, недовіри, розчарування, розгубленості тощо. В цій атмосфері падіння моралі та втрати «еталонності» ціннісної системи старшого покоління, зростають і нові покоління, про що свідчать результати соціологічних опитувань. В табл. 1 наведено дані

оціночних відповідей на твердження: «Багато з того, у що вірили наші батьки, руйнується на очах»⁸³².

Таблиця 1.

«Багато з того, у що вірили наші батьки, руйнується на очах»

	1992	1999	2000	2001	2005	2006	2008
Згоден	88,1	89,8	89,7	87,8	79,3	82,1	85,7
Не згоден	7,7	5,1	6,0	5,9	13,1	11,1	8,3
Немає відповіді	4,1	5,1	4,4	6,2	7,7	6,9	6,0

Ціннісні конфлікти провокуються ще й тим, що цінності нових політичних еліт не стали стереотипами масової свідомості. Про це свідчить низький рівень довіри українців до «влади» (як узагальненого суб'єкта), яка проявила свою неспроможність виконувати інтегруючі, стабілізуючі, політико-правові функції. Ціннісний конфлікт у середовищі самих політичних еліт породжує суперечності, стає на заваді становленню громадянського суспільства.

Міф поєднує раціональне й ірраціональне знання, він є характерною рисою історичної пам'яті народу і сучасних оцінок природного і соціального світу. Поєднання раціонального та ірраціонального знання у міфі, опертя його на суспільну психологію з усіма її вадами і сильними сторонами робить міф стійким і гнучким, особливо коли він набуває ознак предмета віри і легенди. Він може виникнути і природним шляхом у колективній свідомості, і бути створеним штучно за допомогою соціальних технологій. Обов'язковим у ньому є легендарність, утопізм, віра в природне і надприродне. А головне, предмет міфу (реальний чи ірреальний) має відповідати, хоча б частково, змісту міфу і сприйматися як правда. Найбільш стійкими є міфи, що мають частку позитивного знання. Наведемо дані опитування, які, на нашу думку, підтверджують щонайменше дві тези: по-перше, щодо

⁸³² Складено за: Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 494.

неспроможності суто раціонального до суспільної мобілізації, по друге, – щодо можливостей політичного міфу у цьому процесі (табл. 2, 3)⁸³³.

Таблиця 2.

**«За теперішнього безпорядку
та невизначеності важко зрозуміти у що вірити»**

	1992	1999	2000	2005	2006	2008
Згоден	78,5	83,2	78,3	68,4	76,2	75,7
Не згоден	14,8	11,5	14,4	23,2	16,6	17,0
Немає відповіді	6,7	5,3	7,2	8,4	7,3	7,3

Таблиця 3.

**«Проблема зараз у тому,
що більшість людей взагалі ні у що не вірить»**

	1992	1999	2000	2001	2005	2006	2008
Згоден	81,8	85,7	87,7	86,1	76,3	77,2	78,6
Не згоден	11,5	8,4	7,3	8,0	16,4	15,8	14,1
Немає відповіді	6,6	5,9	5,0	5,9	7,3	6,9	7,3

З одного боку, ми спостерігаємо стабільно високий рівень суспільної зневіри, з другого – суттєві зміни цього стану під впливом дії «помаранчевого» міфу. І це ще одне підтвердження того, що періоди суспільної нестабільності є найсприятливішим для міфологізації політики, сприйняття політичного міфу.

Міф актуалізує свій вплив у процесі пошуку оптимальних моделей політичного, а відтак і соціального порядку, в якому б гармонійно поєднувалися цінності різних поколінь, особистісні та суспільні інтереси.

⁸³³ Складено за : Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг. – С. 514–515.

Можливість знищити міф – це міф. Руйнування одного міфу неминуче призводить до створення нового. Адже свідомість людини перебуває у стані, який Леон Фестінгер назвав когнітивним дисонансом⁸³⁴: зіткнення в свідомості суперечливих знань і переконань, поведінкових настанов відносно певного об'єкта чи явища викликає відчуття дискомфорту й бажання усунути або стерти суперечності. Людина шукатиме вирішення емоційного і когнітивного дисонансу в новому міфі. І це процес не індивідуального, а колективного пошуку. І вибудовуються міфи з розрахунку не на індивідуальну, а на масову свідомість – натовп, котрий, як писав Гюстав Лебон, «ніколи не прагнув правди, відвертається від очевидності, яка не подобається йому, і воліє поклонятися омані, якщо тільки омана приваблює його. Хто вміє вводити натовп в оману, той легко стає його володарем; хто ж намагається привести його до тями, той завжди стає його жертвою»⁸³⁵.

Політичний міф не потребує перевірки на істинність. Символізуючи й абстрагуючи факти та явища суспільного життя, він сприймається свідомістю як реальність, над якою не слід замислюватися. Міф – замкнута символічна система, об'єднана характером функціонування і способом моделювання довкілля.

Для тлумачення політичної царини міфи інтерпретуються як символи, як «історична пам'ять про діяльність великих людей», як «знаряддя влади», як «форми несвідомої колективної творчості» (В. Найдиш), як «нуміозна мова» – мова предметних знаків (К. Хюбнер). Така багатозначність актуалізує проблему політичної комунікації, в процесі якої й інтерпретуються значення і смислові відтінки політичного міфу.

Загалом міф має неабиякий конструктивний потенціал при одночасному збереженні архетипних форм. За допомогою політичного міфу архетипи потрапляють до сфери сучасної політики.

⁸³⁴ Фестінгер Л. Теория когнитивного диссонанса / [Пер. А. Анисратенко, И. Знаешева]. – СПб. : Ювента, 1999. – 320 с.

⁸³⁵ Лебон Г. Психология толп / Г. Лебон; [Перевод / предисл. И. В. Задоржнюка; вступ. ст. В. Н. Дружинина]. – М. : Ин-т психологии РАН: КСП+, 1988. – С. 188.

Новітні інтерпретації архетипів стають підставою моделювання нової політичної реальності, створення нових політичних дискурсів.

Міф довго був підґрунтям права, законів державного і приватного життя, основною регулюючою складовою суспільної та індивідуальної свідомості. Традиційні міфи продовжують відігравати важливу роль у суспільній та індивідуальній свідомості, в регулюванні життя соціумів. Народжуються і функціонують новітні політичні міфи, які впливають не лише на внутрішнє політичне життя, але й на розвиток міжнародних відносин (наприклад, міф про можливість відродження Росії як імперії або міф про те, що вступ до Європейського Союзу розв'язує наші економічні, соціальні, політичні проблеми).

Нині міф змінює свою сутність і функції. По-перше, він стає взаємодією раціонального та ірраціонального більшою мірою, ніж раніше. По-друге, на тлі кардинальної зміни шляхів суспільного розвитку майже половини людства, коли стало очевидним, що «шлях до комунізму» є утопією, відбувається (парадоксальний, але лише на перший погляд) сплеск нової міфологічної творчості. Замість глобального міфу про можливість побудови комунізму народжуються нові міфи про унікальність тих чи інших країн, шляхів їх розвитку, їх ролі в Європі та у світі тощо. По-третє, міф, особливо політичний, став складовою добре відпрацьованої технології маніпулювання – і не лише «побутовою» частиною масової свідомості, але й теоретичною (ідеологічною) її складовою.

Спосіб мислення сучасної людини переживає своєрідний ренесанс міфологізації. І справа не тільки в тому, що зростає попит на пророцтва, гороскопи, ворожок і знахарів тощо, а ще й в тому, що люди живуть у полоні міфів про унікальність України, про те, що держава підвищуватиме заробітну платню і пенсії не в залежності від результатів праці, а з доброї волі політиків, про саморегульованість ринку, про новий «шлях до Європи» тощо. І коли сувора реальність похитнула довіру до держави, влади, політичних партій, коли зросла соціальна напруга в суспільстві, коли віра в раціональну його організацію не може підтримуватися результатами функціонування такої «раціональної організації», то виникають умови для повернення міфів у соціально-політичну сферу, а саме поняття «політика» міфологізується.

Залежно від конкретної соціально-політичної ситуації, цілей, очікувань масової свідомості, політики створюють міфи, які дозволяють заповнити ціннісний вакуум новими духовними орієнтирами. Ці орієнтири можуть згодом перетворитися на певну ідеологію або стати реальним підґрунтям формування нової ціннісної парадигми. Зрештою політична міфотворчість стає елементом моральної орієнтації людини в політичному просторі. Саме міф, продукуючи нові символи і значення, наповнює політичні процеси новим змістом, внаслідок чого змінюються політичні пріоритети, а відтак і сенс взаємовідносин влади з громадянами.

Яскравим прикладом такого «наповнення» політичного процесу новими символами і значеннями можуть бути «помаранчеві» події в Україні. Протягом досить короткого часу було «спродуковано» значну кількість своєрідних «підсилювачів» міфу: нових образів і символів, нових ритуалів і стереотипів. Та й самі події стали своєрідним символом країни. На тлі домінуючої в суспільстві зневіри (табл. 2, 3), руйнування усталеної і відсутності нової ціннісної системи, сучасний політичний міф встановлює певні цінності та норми, які позбавлені раціонального, критичного осмислення, сприймаються на віру.

Політичну міфологію досить часто співвідносять з архаїчною. Ця форма передбачає, зокрема й такі елементи, як драматизація, яскравість історії, наявність Героя. Героїчний міф взагалі в архаїчній міфології набуває особливого значення, особливого смислу. Відмінність архаїчного і сучасного політичного міфу полягає, передусім, у соціальному його спрямуванні. І якщо архаїчний міф пояснював світ і обґрунтовував єдність «картини буття», то сучасний політичний міф «вибудовує» і обґрунтовує соціальне буття, надає йому обрисів «стійкості», інтерпретує суспільні і політичні процеси.

Центральною постаттю архаїчного міфу, який характеризується єдністю об'єкта й суб'єкта, ідеї і образу, конкретного і абстрактного, у більшості випадків є «надлюдина», носій верховної влади. Доволі часто, особливо в кризові моменти, в суспільстві виникає потреба в сильному лідері – самодержавці чи диктаторі, Герої, Перуні-громовержці, «рятівнику-месії».

Як пише Е. Кассирер: «потяг до сильного лідера з'являється тоді, коли колективне бажання досягає небувалої сили й коли, з іншого боку, всі надії на задоволення цього бажання звичними, нормальними засобами не дають результату. Напруга колективної надії втілюється в лідері»⁸³⁶. Політичні події в пострадянських країнах засвідчують правильність цього висновку.

На тлі загальної зневіри у можливості впливу на суспільні зміни через використання демократичних механізмів, міф про «героя-переможця» відіграє мобілізуючу роль у політичному процесі. Так, на думку респондентів, серед соціальних груп, протягом всієї історії незалежної України, найсуттєвішим був вплив на життя українського суспільства «мафії, злочинного світу» (38,1 %), лідерів політичних партій (30,5 %), підприємців, бізнесменів (28,4 %) і «чиновників» (27,9 %). Натомість, – робітники (23,3 %), селяни (18,7 %), інтелігенція (14,7 %), пенсіонери (3,5 %). Загалом, лише кожний десятий респондент відзначив вплив на життя суспільства судів, прокуратури, міліції (розраховано за даними Інституту соціології НАН України).

Разом з тим, аналіз результатів відповіді на запитання «Чи є сьогодні в Україні лідери, які можуть ефективно керувати країною?» (табл. 4)⁸³⁷ вказує на суттєве збільшення кількості позитивних відповідей (2005) під впливом «помаранчевих» подій, формування образу сучасного «героя».

Таблиця 4.

**«Чи є сьогодні в Україні лідери,
які можуть ефективно керувати країною?»**

	1994	1995	1996	1998	1999	2000	2002	2004	2005	2006	2008
Так	18,5	11,5	11,3	15,5	20,1	20,6	30,5	28,4	50,4	42,7	33,0
Ні	24,7	26,8	30,3	30,7	32,2	29,8	33,0	35,3	18,0	25,3	38,3
Важко відповісти	55,7	61,0	58,4	53,5	47,3	49,4	36,1	36,0	31,5	32,0	28,5

⁸³⁶ Кассирер Э. Политические мифы / Э. Кассирер // Реклама: внушение и манипуляция [ред.-сост. Д. Я. Райгородский]. – Самара : Бахрах-М, 2001. – С. 384–385.

⁸³⁷ Складено за: Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг. – С. 501.

«Герої помаранчевої революції» стали своєрідними символами, міфами епохи, щоправда, досить стрімко деміфологізованими під впливом реальності, моральної переоцінки та безперервного процесу нового міфотворення.

Значущість духовно-моральних вимірів політичних процесів зростає у зв'язку з тим, що суспільне буття і суспільна свідомість «перетворюють» будь-які явища і події на цінності символічного світу, у якому значне місце відводиться політичним міфам. За таких обставин політика стає сферою творення нової реальності та нових ідей, що обґрунтовують її доцільність.

Ще П. Бурдье зазначав, що «символічне поле політики» потребує переосмислення наукового інструментарію, який складався тривалий час, але за нинішніх умов не завжди виявляється ефективним. Певна відірваність політичних теорій, концепцій та моделей від сучасної української політичної практики обумовлена, з одного боку, відсутністю (або ж – недосконалістю) інструментів «виміру» компонентів цього багатоаспектного процесу, з іншого – переоцінкою технологічних чинників у формуванні політичної свідомості та політичної активності. Безумовно, сучасні технології, що мають на «озброєнні» можливості засобів масової інформації і комунікації, є суттєвим фактором політичних перетворень. Але вони не можуть повністю зруйнувати традиції, які тісно пов'язані з міфологією народу, релігією, усталеним світом символів, врешті – способом життя. Тому актуальною є проблема урівноваження інновацій традицією, традицій – інновацією. Очевидно такий взаємовплив є не тільки запорукою певної суспільної стабільності, але й підґрунтям подальшого сталого розвитку.

Загалом розмежування політичної реальності та її міфологічної інтерпретації не заперечує специфічного (міфологічного) осмислення політичних процесів. Більше того, це розмежування може стати дієвим засобом міфоконструювання політичної реальності, створення нових смислів. Закодоване у міфі знання необхідно розшифрувати і використати як додатковий засіб осмислення минулого і сучасного, проектування майбутнього. Згодом можливо знову закодувати його (міф) на вимогу часу, щоб надалі використати модернізований міф для поширення чи спростування

певних політичних ідей і концепцій. Наприклад, міфи про перші хвилі глобалізації (античні і середньовічні імперії, створення колоніальних імперій тощо) могли б слугувати підґрунтям для осмислення сучасних глобалізаційних процесів.

Політичний міф стає підґрунтям технології управління суспільною свідомістю. Наприклад, публічна політика є певним міфологічним простором, де створюються, живуть, конкурують, гинуть і відроджуються психологічні, ідеологічні та етнополітичні міфи.

Залишаючись ірраціональною конструкцією, міф, через взаємодію з політичною реальністю, раціоналізується і вже в своїй «новій» якості «монтується» в політику і як інструмент політики використовується для досягнення цілком прагматичних політичних інтересів і цілей. «Перед нами постав міф нового типу – міф повністю раціоналізований. Нашому XX століттю – великий епосі технічної цивілізації – призначено було створити й нову техніку міфу, оскільки міфи можуть створюватися точно так само й відповідно до тих же правил, як і будь-яка інша сучасна зброя, будь то кулемети чи літаки. Це новий момент, що має принципове значення. Він змінить усе наше соціальне життя»⁸³⁸.

Політика різних історичних епох і держав завжди відрізнялася (і відрізняється) за змістом, цілями, суб'єктами та об'єктами політичного процесу, політичними відносинами у суспільстві (між владою і суспільством, політичними елітами, партіями), міждержавними відносинами. При цьому завдання політики окреслюються певним колом: порядок, стабільність, ефективність влади, організація чи розв'язання конфліктів, оборона чи агресія тощо. Політичні технології у різні часи та в різних державах теж бувають подібні: організація прихильників, підтримка союзників, ізоляція противників, визначення і маніпуляція соціальною базою політики (клас, верства, вікова група тощо), вибір стилю спілкування з різними політичними інститутами і силами, політичні вибори, символіка, ритуали тощо.

⁸³⁸ Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестник Московского ун-та. – Сер. 7. Философия. – 1990. – № 2. – С. 153–164.

Однак, подібні за формою і технологіями, вирізняються вони національним змістом, традиціями і міфами, котрі і визначають політику як національну. Сукупність загальноцивілізаційних ознак, універсальних засад і національної, історичної специфіки держави і населення робить політику кожної держави не лише унікальною, але й прогнозованою.

У визначеннях і характеристиках політики є чимало спрощень, міфів, зведення їх до якоїсь однієї якості. Досить популярною стала теза, що «політика – це мистецтво можливого». Але це лише одна (спрощена) грань сучасного «мистецтва» політики, доступного професіоналам. Політика має ще багато рис, які лише в комплексі дають уявлення про її сутність і функції. Наприклад, у політиці довго насаджувалася думка, що будь-якими засобами необхідно перемогти супротивника. І найбільш успішним вважався політик, який цього досягав, не гребуючи жодними засобами. І сьогодні ці якості ще не втратили для декого своєї привабливості, але головним свідченням ефективності політика все ж стає уміння вести діалог, знаходити компроміси, зміцнювати глобальні механізми безпеки.

Важливим, з нашої точки зору, є процес актуалізації переосмислення і науковою спільнотою, і політиками, і політичними технологіями проблем суспільного розвитку у контексті взаємодії раціонального й ірраціонального, з'ясування ролі політичного міфу в символічному світі політики. Зрештою, виокремлення у цьому сенсі ролі колективного несвідомого (К. Юнг), «архетипу» як конструкта свідомості, символічного уособлення культурного досвіду людства. Очевидно, саме архетип стає основним елементом політичного міфу: архетип певної ситуації, пов'язаної зі здійсненням заходів соціального регулювання і примусу («якщо.., то...»), зміст конкретного досвіду, набутого в ситуаціях, об'єднаних даним архетипом, система алегоричних образів, функціональна символіка яких співвідносить «бажане» з «належним», тобто зі сформованим архетипом. Архетип уможливорює поєднання бажаного і належного спочатку в міфологічних категоріях (мовою політичних метафор), а згодом у політичній діяльності.

Політична теорія і практика звертаються за підтвердженням своїх положень та технологічних розробок до певних національних

архетипних зразків. В українській свідомості, зокрема, побутують архетипи домінування минулого над майбутнім, тотожності істини і влади, долі, «вічного повернення» тощо. Спільним для них є їх позитивне спрямування у майбутнє: «відродження нації»; «закон один для всіх»; «якщо не ми, то наші діти житимуть краще». Зважаючи на всезагальність міфу, такі архетипи можна знайти і в народів інших країн, вибудовуючи «містки глобалізації».

Процеси символізації політичної реальності дедалі більше уможливають поєднання в одну систему ідеологічних та міфологічних конструктів. Іншими словами, політичні суб'єкти, маючи певні ресурси (інтелектуальні, технологічні, інформаційні тощо), можуть використовувати певні механізми символізації і на їх підставі вибудовувати свої комунікаційні стратегії. При цьому слід мати на увазі те, що політичні міфи довговічні у силу їх архетипної основи. З іншого боку, сучасний міфологічний дискурс тяжіє до протиставлення міфології та ідеології. Р. Барт свого часу спробував пояснити механізм створення політичних міфів, зазначаючи, що міф перетворює історію на ідеологію. Міф, на його думку, не є прямим обманом, він відшукує «ультразначення» мовними засобами, надає природності певній деформації у співвідношенні змісту і форми, замінює цінності так званими фактами. Р. Барт вважав, що саме сучасність є привілейованим полем для міфотворчості, оскільки суспільство свідомо називає себе вільним і шляхом міфологізації ніби деполітизується⁸³⁹.

Перетворення ідеї, явища, події на міф важко зафіксувати – як і його новий зміст. Коли міф і міфологія в цілому стають об'єктами філософської чи політологічної рефлексії, а не антропології, етнографії чи філології, то міф стає непрозорим, оскільки опис будь-якого міфу відбувається в сучасному, а не в тому історико-конкретному контексті, коли він творився. Міф взагалі може «відірватися» від контексту. Наприклад, вважається очевидним, що міфи про В. Леніна, Й. Сталіна й А. Гітлера створювала міфологічно-скерована номенклатура – ідеологи, служби безпеки, керівництво партій. Загалом це

⁸³⁹ Барт Р. Мифологии / Р. Барт ; пер. с франц. С. Зенкина. – М. : Академический проект, 2008. – С. 306.

так. Але тут не враховується й інша сторона міфотворчості – деперсоналізований народ, який теж творив міфи про «вчителів народу», «батьків» і «вождів» нації, «геніїв революції». Міфологія деперсоналізованого суб'єкт-об'єкта-народу як масова свідомість і масова істерія є страшнішою, ніж міфологія ідеологів, котра спрямовується на маніпуляцію свідомістю.

Ускладнення суспільного життя, неоднакові можливості здобути освіту, долучитися до культурних надбань неминуче створюють «пізнавальні бар'єри», ускладнюють осмислення «масами» соціальних і культурних реалій. К. Манхейм відзначав, що в моменти глибоких криз відбувається блокування здорового глузду – здатності людини розумно оцінювати стан справ і діяти, виходячи з цієї оцінки. Необхідність обмірковувати й розуміти, що відбувається у світі, стає в такий час непосильним навантаженням, і людина прагне уникнути цієї необхідності, сховатися у сфері ірраціонального. Вона проявляє підвищений інтерес до окультизму, вивчає гороскопи, вірить астрологам. Психологічний захист особистості проти маніпуляції свідомістю різко послаблюється. Відтак зростає сугестивність (здатність потрапляти під сторонній вплив).

Актуалізація політичною теорією поняття політичного міфу видозмінює технологічну галузь побудови нових політичних конструкцій. Політичний міф, як і будь-який інший міф, використовується у форматі ціннісної дихотомії добра і зла. Більше того, «технологічне» тлумачення політичного міфу виходить з традиційної техніки створення міфологізованих образів, які допомагають символічному товару утвердитися на політичному ринку.

Важливість політичної «роботи з символами» у контексті конструювання єдиного міфо-символічного простору добре усвідомлюють наші північні сусіди. Одна з провідних російських соціологічних компаній провела масштабне опитування населення Росії «Символи російської держави». За результатами опитування визначено офіційні і неофіційні символи (від Кремля (49 %) до матрьошки), символи-особистості (Петро I – 27 %, Й. Сталін – 15 %, В. Ленін – 15 %, Г. Жуков – 8 %, В. Путін – 5 %), символи-події (досягнення у космічній галузі – 31 %, у галузі культури та

мистецтва – 10 %). Відповідаючи на відкрите питання «Які історичні події, на вашу думку, є символи російської держави» переважна більшість тих, хто дав на нього відповідь (29,9 %) назвали «Велику Вітчизняну війну», 10 % – революцію 1917 року⁸⁴⁰.

В Україні таких досліджень поки що не проводилось. Щоправда, інтерпретуючи під цим кутом зору результати дослідження проведеного компанією «Research & Branding Group» у 2011 році щодо визначення його головних ювілейних дат, зазначимо серед них: 70-річчя початку «Великої Вітчизняної війни» (53 %), 25-річчя аварії на Чорнобильській АЕС (37 %), 20-річчя незалежності України (34 %). В той же час, 18 % опитаних головним ювілеєм 2011 року вважають 50-річчя польоту Ю. Гагаріна у космос⁸⁴¹.

На жаль, робота вітчизняних політичних технологів активізується у передвиборчий період (а іноді й обмежується ним). Разом з тим, навіть проект «Великі українці»⁸⁴² залишився у рамках телевізійного шоу. Ще один приклад використання (сформованого на ґрунті архаїчних космогонічних міфів) міфу про «Героїв Космосу». Приклад, який може бути переконливим з огляду на вражаючі результати опитувань щодо досягнень у космосі. 100-річний ювілей нашого земляка, конструктора перших космічних кораблів С. Корольова, який народився в Житомирі, навчався в Одесі і у Києві, став 17-м у рейтингу «Великих українців», в Україні відзначили короткими інформаційними сюжетами в теленовинах. У Росії – розгорнутими сюжетами на телебаченні про російського конструктора космічних кораблів та прем'єрою знятого до ювілею двосерійного фільму «Генеральний конструктор. Фільм про С. П. Корольова» (реж. Ю. Кара).

Нинішня міфотворчість ускладнюється переоцінкою тривалого історичного процесу, взаємообміном культур і традицій,

⁸⁴⁰ Символы российского государства [отчет] // Опрос населения // http://bd.fom.ru/report/cat/hist_ro/dd020325

⁸⁴¹ Українцы считают начало Великой Отечественной самым значимым юбилеем // <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2011/03/16/6019234/>

⁸⁴² Великі українці // <http://greatukrainians.com.ua/>

новими тенденціями суспільного розвитку. Через поширення міфологем формується нова світоглядна парадигма, яка, за умови схвалення їх політичними суб'єктами та сприйняття суспільством, може перетворитися на дієву ідеологію.

Підсумовуючи викладене, спробуємо сформулювати окремі висновки та окреслити можливості формування та шляхи (напрями) використання позитивного національного міфу.

Політичний міф не лише все більше «вростає» в теоретичне поле політики, але й починає відігравати суттєву роль у політичній практиці, формуванні політичної свідомості, політичної культури тощо. За таких обставин виникає необхідність дослідження сутнісних аспектів міфологічної свідомості стосовно її взаємодії зі свідомістю політичною.

Малодослідженим, але вкрай ефективним, залишається комунікативний потенціал сучасних політичних міфів. Використання новітніх засобів масової інформації (Інтернет, мобільний зв'язок тощо) не лише сприяє «віртуалізації» політики, а відтак створенню символічного світу політики, за яким зазвичай постає проблема легітимності влади і довіри громадян до неї, але й надає можливості позитивного впливу на масову свідомість, поширення мобілізуючих суспільство політичних міфів.

Міфи все більше стають технологічною складовою політичного менеджменту. Тому в процесі вироблення стратегій розвитку політичної системи слід проаналізувати існуючі міфологеми з точки зору доцільності їх використання у майбутньому. Це, зокрема, вдосконалення стратегічного управління, на рівні якого формуватимуться засади партійного і державного будівництва, вивчення творчого і консолідуючого потенціалу міфологем, а також їх впливу на вироблення нового стилю спілкування влади з громадськістю.

Розвиток сучасної політичної міфології безпосередньо пов'язаний з формуванням нової ціннісної парадигми. Актуальним питанням може стати дослідження й використання політичних міфів як підґрунтя створення концепцій державотворення, національної ідеї, інших засадничих принципів суспільного розвитку.

Міфологізація і реміфологізація політики може стати засобом прискореної модернізації країни за умови, по-перше, раціоналізації

міфів на основі наукового знання, по-друге – через нове прочитання політичної історії України, звільненої від проімперських і прорадянських міфів, за якими антиукраїнська політика подавалася як «добровільне входження», «возз'єднання братів-народів», «формування нової історичної спільноти – радянського народу» тощо. При цьому слід взяти до уваги труднощі щодо побудови вираженої теорії сучасного політичного міфу, зважаючи на брак інструментарію для з'ясування значення і реального змісту міфу через багатозначність символів, образів, ідеологем і психологем, якими оперує міфологічна свідомість. Тому подальші напрями «розкриття» потенціалу міфу мають бути сконцентровані навколо розкриття значень символів, прихованих міфологічних образів, спроб їх класифікації з метою виокремлення типових ознак, особливостей та тенденцій розвитку.

Інший перспективний напрям – врівноваження сфер раціоналізації та міфологізації політичної свідомості і політичного буття з метою підвищення рівня політичної культури, утвердження нової системи політичних цінностей. З цієї точки зору, вкрай важливим є визначення ролі міфів і міфологічної свідомості у формуванні цінностей, соціально-психологічних механізмів орієнтації на них. Адже саме цінності створюють смисли. Разом з тим, ціннісна парадигма, прийнятна для переважної більшості громадян, є найважливішим принципом і водночас основним інструментом суспільних реформ. Не випадково метою будь-якого політичного режиму є прагнення сформувати таку систему цінностей, на яку орієнтуватиметься широкий загал. У процесі реформування суспільних відносин така мета може бути досягнута шляхом переорієнтації на нові цінності або на переоцінку вже існуючих.

Відчутною є тенденція до створення нових міфів унаслідок утвердження нових суспільних явищ (формування політичного ринку, трансформація інституту багатопартійності, віртуалізація політичних процесів тощо). У зв'язку з цим актуалізується проблема узагальнення досвіду новітньої позитивної міфотворчості, аналізу її впливу на масову свідомість, розробки дієвих мобілізуючих, об'єднуючих політичних міфів.

Політичний міф – «реальне» підґрунтя для створення концепцій державотворення, національної ідеї, інших засадничих

принципів суспільного розвитку. Поширеною практикою є активізація міфотворчості у ході виборчих кампаній. Як в іміджевих розробках, так і в технологіях організації виборів традиційно використовуються політичні міфи (про «рятівника-месію», змову, випробування долі, вічне повернення, доброзичливу спільноту, індивідуальні досягнення кандидата тощо). Протидіяти маніпулюванню з використанням політичного міфу дуже складно, оскільки міфи «працюють» у сфері підсвідомого. Знешкодження міфу-маніпулятора потребує досконалого знання особливостей цього феномена не лише серед науковців, а й серед пересічних громадян.

Будь-які суттєві політичні зміни, якщо вони «ціннісно» не «забезпечені», на шляху реалізації утворюють своєрідні ціннісні лакуни, актуалізують міфологічну складову масової свідомості, прагнення до опертя на ірраціональні сили. Саме в цей час створюються політичні міфи, в основі котрих лежать, із одного боку, несвідомі страхи, очікування й надії, нереалізовані бажання та прагнення як окремих особистостей, так і соціальних груп, а з другого – потреба чіткості та спокою, цілісності та зрозумілості образу світу, впевненості у доцільності змін, що відбуваються.

Політичний міф – це атрибут будь-якої політичної системи, оскільки влада має потребу в символах, які будуть її уособленням. Політичний міф може слугувати рушійною силою сучасного політичного процесу. Цим пояснюється не лише необхідність його теоретичного дослідження різними науковими галузями (політологія, соціологія, соціальна психологія тощо), але й практичного застосування у розробці програм суспільної модернізації.